

Lunds universitet
Sociologiska institutionen

KÖN OCH KLASS I SKOLSITUATIONEN

-En observations- och intervjustudie i gymnasieskolan-

Författare: Robert Waderup
Uppsats, SOC 344, 41-60p
Höstterminen 2002-12-19
Handledare: Eva Kärfve

ABSTRACT

Författare: Robert Waderup

Titel: *Kön och klass i skolsituationen*. -En observations- och intervjustudie i gymnasieskolan-

Uppsats SOC 344, 41-60p

Handledare: Eva Kärfve

Sociologiska institutionen, höstterminen 2002

De flesta elever tillbringar minst 12 år av sitt liv i skolan. Därför är det viktigt vilka signaler skolan ger ut angående värderingar och beteende. Alla elever, oavsett kön och klass, ska få lika chanser att göra sig hörda och att utvecklas. Jag har i denna studie koncentrerat mig på faktorerna kön och klass.

Syftet med uppsatsen är att ta reda på vilken betydelse kön och klass har för interaktionen med läraren. Men även se vad denna interaktion kan leda till i förlängningen, dvs. vilken inverkan detta kan få för elevens betyg. Jag har valt att följa en gymnasieklass i årskurs tre, under två dagar. Under observationen studerade jag de elever som interagerade med läraren, vilka de var och deras beteende. Men även de elever som inte interagerade med läraren studerades. Utifrån observationen valde jag ut fyra elever, två pojkar och två flickor, för intervjuer.

Min studie visar att klass och kön har betydelse för interaktionen med läraren. Det är elever med medelklassbakgrund från studievana hem som interagerar mest. Könet har också betydelse. Det är främst pojkar som tar mest utrymme och interagerar. Men i förlängningen kan det dock inte sägas att kön och klass spelar en avgörande roll när det gäller betyget.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
1.1 Syfte och frågeställning	2
1.2 Metod och material	2
1.3 Teori	4
1.4 Tidigare forskning	9
1.5 Disposition	10
2. OBSERVATION	10
2.1 Religion	10
2.2 Samhällskunskap	11
2.3 Filosofi	11
2.4 Svenska	12
3. INTERVJUER	13
3.1 Klassmönster	13
3.2 Könsmönster	18
3.3 Läraren	21
4. ANDRA FÖRKLARINGAR	23
5. BETYG	24
6. SAMMANFATTANDE SLUTDISKUSSION	27
7. REFERENSER	29

1. INLEDNING

Skolan skall sträva mot att varje elev

- *tar personligt ansvar för sina studier och sin arbetsmiljö.*
- *Aktivt utövar inflytande över sin utbildning.*
- ...

Läraren skall

- *Utgå från att eleverna kan och vill ta personligt ansvar för sin inläring och sitt arbete i skolan.*
- *Se till att alla elever, oavsett kön och social och kulturell bakgrund, får ett verkligt inflytande på arbetssätt, arbetsformer och innehåll i undervisningen.*
- *Uppmuntra sådana elever som har svårt att framföra sina synpunkter att göra det.¹*
- ...

Vad menas med att eleven ska ta personligt ansvar och aktivt utöva inflytande på sin utbildning? En tolkning kan vara att eleven är aktiv under lektionerna. Men aktiv är ett ganska brett begrepp. Det kan betyda att en elev rör sig i klassrummet när läraren vill att eleverna ska sitta, pratar högt när andra pratar eller svarar på frågor som han/hon inte fått. Men det kan också betyda att eleven är intresserad av vad som behandlas på lektionen och visar det för läraren, dvs eleven interagerar med läraren. Hur ser det ut i skolan idag? Hur upplever elever sina möjligheter att utöva inflytande och ta ansvar för sin utbildning? I ovanstående utdrag ur läroplanen står det vidare att kön och social bakgrund inte ska ha någon betydelse för elevens inflytande på undervisningen. Hur stämmer det med verkligheten? Under min praktiktid som gymnasielärarkandidat var detta, bland annat, något som var viktigt att tänka på. Men det kan vara svårt att veta vilken betydelse kön och social bakgrund har för elevens inflytande på undervisningen. En undersökning av dessa frågor är inte bara intressant utifrån området i sig utan även för mig personligen i mitt fortsatta yrkesliv. Mina intervjuer kanske kan hjälpa mig att få en djupare kunskap av dessa frågor.

¹ Läroplanen, Lpf -94 s. 13-14

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att se vilken betydelse kön och klass har för interaktionen med läraren. Men även att se vad denna interaktion kan resultera i? Om dessa två faktorer spelar en roll för interaktionen och i förlängningen påverkar elevens betyg på ett negativt sätt, vad kan göras för att motverka detta? Min frågeställning lyder alltså: Har kön och klass någon betydelse för interaktionen med läraren och vad kan detta få för konsekvenser?

1.2 Metod och material

Mitt material består av observationer av en gymnasieklass i årskurs 3, under två dagar. Därefter valde jag ut fyra elever, två som interagerade med läraren och två som i princip ej interagerade, och intervjuade dessa. Anledningen till att jag valde en samhällsvetarklass var att det är ett program som är ganska brett och på så vis har en stor spridning av elever när det gäller bakgrund. Jag valde ett studera 3:or därför att eleverna är äldre, har stor erfarenhet av skola samt att det är en brytpunkt där några fortsätter att läsa på universitet medan andra börjar att arbeta.

För att studera elevernas interaktion med läraren genomförde jag en öppen observation. En dold observation skulle vara svårt att göra. Det skulle vara svårt att smälta in och jag ville vara avskild från guppen och passivt observera. Att låtsas vara en lärarkandidat eller liknande och gå runt och hjälpa till skulle i det här fallet kännas konstlat och hindra min observation. Observationerna ägde rum under två dagar då jag följde klassen under alla lektionerna. Jag upplevde att min position som observatör inte hade någon inverkan på klassen. När det var gruppdiskussioner upplevde jag att det inte togs hänsyn till att jag satt någon meter därifrån eller att jag gick runt och lyssnade. Kanske var det detta beteende som också förväntades på mig som observatör. Min känsla fick jag bekräftad i en av intervjuerna där intervjupersonen skrattande berättar att det var ingen i klassen som brydde sig om att jag var med. Tvärtom var de ganska vana vid att någon person uppehöll sig längst bak i klassrummet, till exempel en lärarkandidat. Jag presenterade mig, inledningsvis, som en student från Lund och som skulle skriva en c-uppsats om klassrumsmiljöer. Jag ville inte vara för detaljerad i min presentation eftersom jag ville att min närvaro skulle påverka eleverna så lite så möjligt. Ämnena under de två dagarna var svenska, religion, samhällskunskap och filosofi. Jag satt längst ner i klassrummet, observerade och förde anteckningar.

Kvantitativ metod, med enkäter, skulle kunna vara en metod för att få svar på min frågeställning. Men jag ville gå innanför den distans som enkätmetoden skapar till sitt material. Enkäten har färdiga, fasta frågor som studiepersonerna ska förhålla sig till. Utifrån dessa svar kan det sedan dras slutsatser om klasstillhörighet och kanske könets betydelse. Utifrån ett visst antal enkäter kan en generalisering göras. Men mitt mål är inte att göra generaliseringar utan istället försöka få en djupare förståelse för problemet. Jag vill komma mina informanter nära för att kunna ställa följdfrågor och följa upp intressanta svar. Därför har jag valt en kvalitativ metod, nämligen tematiserade intervjuer. Jag valde att ta upp olika teman till exempel skolan, hemförhållanden osv och ställde frågor kring dessa. Metoden ger ett ganska fritt utrymme för informanten att berätta och för intervjuaren att följa upp svar som kanske inte var förutsedda. Detta gör att intervjuaren kommer ganska tätt in på informantens liv och skapar en bättre förståelse för bland annat handlingsmönster. Urvalet av intervjupersoner sker utifrån definierade kriterier som har sina utgångspunkter från vad som är syftet med undersökningen. Jag ville ta med personer som interagerade med läraren. Jag ville fånga personerna som tar eller får kontakt med läraren och vill diskutera vad som avhandlas på lektionen. Personer som är fokuserade på vad som händer på lektionen och vill vara med och påverka. Eftersom mitt syfte är att undersöka vilken betydelse interaktionen med läraren har för eleven och vad detta kan resultera i, ville jag även intervjua personer som inte interagerade under lektionen. Här försökte jag också variera mig genom att välja någon som är villig att diskutera i smågrupper men väljer att vara tyst under diskussion i helklass. Men jag ville även ha med någon som varken är villig att diskutera i grupp eller i helklass. Detta skapar en variationsbredd bland informanterna. För att få ytterligare spridning och täcka in könsaspekten, intervjuades en pojke och en flicka i båda kategorierna.²

Jag kommer nu att ge en kort presentation av mina fyra intervjupersoner. De har försetts med fiktiva namn.

Lina valde samhällsprogrammet för att det är ett brett program och hon tänker läsa vidare på universitet. Hennes funderingar lutar åt psykolog eller jurist. På lektionerna försöker hon vara aktiv eftersom hon menar att det krävs för ett bra betyg. Lina bor i Limhamn och hon tränar ganska mycket på sin fritid. Hennes mamma arbetar som arbetsförmedlare och hennes pappa är VD för ett företag. En bra utbildning är viktig för Lina och hon hoppas på ett bra arbete som hon trivs med i framtiden.

² Holme & Solvang, 1997 s. 101,104

Lars valde samhällsprogrammet för att han är intresserad av språk, politik och historia. Efter gymnasiet vill han läsa vidare, kanske statsvetenskap eller sociologi. Han försöker vara aktiv på lektionerna men är inte riktigt säker på att det krävs för att få bra betyg. Han menar att det står i betygsriterierna att man ska vara aktiv för att få ett bra betyg men menar att proven spelar också en stor roll. Lars bor i Svedala och sysslar med musik och politik på fritiden. Hans föräldrar arbetar som tandläkare respektive bibliotekarie. Utbildning är viktigt och han hoppas att hitta ett yrke han trivs med.

Maria valde samhällsprogrammet för hon trodde det var ett lätt program men har ändrat uppfattning. Hon är väldigt intresserad av konst och vill läsa konst efter gymnasiet. Om hon inte skulle komma in på en konstutbildning, vill hon arbeta med något som har med konst att göra, till exempel i ett galleri. Hon beskriver sig som inte aktiv på lektionerna och menar att för att få bra betyg så är proven viktigast. Hennes föräldrar arbetar på Hotel respektive kör taxi. I framtiden hoppas hon kunna försörja sig som konstnär.

Mats valde samhällsprogrammet för att det är ett brett program och ger många möjligheter att läsa vidare. Han har funderingar på att läsa till jurist men är inte säker. Han beskriver sig som inte aktiv på lektionerna eftersom han är övertygad att resultaten på proven, i princip, bestämmer betyget. Mats har spelat fotboll på sin fritid men slutade när hans familj flyttade till Klågerup. Hans pappa äger ett dataföretag och hans mamma är arbetsledare på ett städföretag. Utbildning är viktigt och han hoppas på ett säkert arbete och därmed en säkrad framtid.

1.3 Teori

Ibland skrivs det att klassbegreppet inte är ett fruktbart analysredskap längre, men det är som att säga att det inte finns skillnader längre.³

Klass är en kategorisering för att kunna särskilja grupper. Människor som vid sekelskiftet 1800/1900, uppförde sig på ett visst sätt, hade ett visst arbete osv, blev kategoriserade som exempelvis arbetarklass. Arbetarklassen beskrevs som förnedrad, berövad varje spår av mänsklighet, nästan som en annan ras. Med tanke på hur de människorna levde i en smutsig, trång, fattig miljö i slutet av 1800-talet, är den beskrivningen säkert träffande. Då var klassgränserna väldigt tydliga. Idag har förhållanden förbättrats avsevärt även om det kan vara trångt, smutsigt och fattigt. Men innebär det att arbetarklassen inte finns längre?

³ Bourdieu: *Praktiskt förnuft*, 1999 s.23

Även om begreppet är svårdefinierat så tror jag det fortfarande fungerar som analysverktyg. Genom att analysera i former av klasskategorier finns det möjligheter att studera ojämlikheter. Vissa forskare menar att medelklassen skapade begreppet arbetarklass. Detta för att skapa en sorts struktur på samhället samt att kunna definiera sig själva genom att visa på hur "de andra" är. "De andra" får då egenskaper som är motsatta de egenskaper man själv vill tilldela sig. Klassbegreppet skapar alltså gränser för tillhörighet. Dessa fungerar som ramar att hålla sig innanför men det finns också möjligheter för gränsöverskridande förflyttningar.⁴ Även om dessa kan vara svåra att göra. Men hur ska då klass definieras? Handlar det om ekonomiska förhållanden, en form av medvetande, handlande eller något annat? Vem ska betraktas som arbetare; byggnadsarbetaren med tre årig gymnasieutbildning och 20 000 kr i månaden eller bibliotekarien med fyra års universitetsstudier och 15 000 kr i månaden? Eller finns det något i deras utbildningar som placerar in dem i någon speciell klasstillhörighet?

De diskursiva konstruktionerna av klass blir en form av positionsbestämning. Att bli sedd som arbetarklass påverkar både människors egen syn på sig själv men även andras uppfattningar om dem. Vid ett negativt bemötande och en negativ betraktelse på grund av ens klasstillhörighet, finns det olika val att göra. Antingen identifierar man sig och faller in i förväntningarna på beteendet. Eller så försöker man distansera sig från sin klasstillhörighet genom olika strategier.

Teorier om att klasstillhörighet inte uppfattas som något problem kan bero på tankar som kommer från personer som har privilegiet att kunna bortse från det. Det finns olika argument som på något sätt skulle visa på att klasstillhörigheten har försvagats. Ökade möjligheter för social rörlighet och bättre utbildningsmöjligheter är exempel på sådana argument. Men vissa forskare menar att det finns väldigt lite stöd för sådana klassförsvagnings tendenser.⁵ Det kan inte bortses från att den sociala rörligheten och bättre utbildningsmöjligheter har ökat, jämförelsevis med sekelskiftet 1800/1900. Alla människor har också fått det bättre ställt, ekonomiskt och materiellt. Men det innebär inte att alla människor idag är jämställda. Fortfarande finns det säkert ett behov av att särskilja grupper. Hur ska då klassgränserna kunna urskiljas?

⁴ Skeggs, 1999 s. 14-17

⁵ ibid s. 16-17

Bourdieu's teorier angående olika sorters kapital kan vara användbara. Han använder sig av socialt, symboliskt, kulturellt och ekonomiskt kapital. Det sociala kapitalet överförs från generation till generation och bildar ett visst förhållningssätt och beteende i olika miljöer. Till det symboliska kapitalet räknas märken av olika slag, till exempel bilar, kläder osv, som ger status och markerar grupptillhörighet. För att symbolen ska vara användbar krävs en legitimering från omgivningen. Det kulturella kapitalet finns i konst, musik och litteratur men kan också allmänt beskrivas som bildning. Det ekonomiska kapitalet handlar om individens finansiella position. Bourdieu menar att det är i skolan som det kulturella kapitalet förmedlas. Det är medelklassen som känner igen sig och kan utnyttja förmedlingen och belönas med bra betyg.⁶

Vad innebär då dessa kapital? De kan ses som en maktposition. Olika typer av kapital värderas olika. För att kapitalet ska innebära makt krävs det att det legitimeras från något håll. Men denna makt kan inte erövrats hur som helst. Kapitalöverföringen sker genom släktleden och vi föds på något sätt in i en typ av kapitaltillgångar. Dessa kommer att bestämma ens position som till exempel; kvinna och/eller arbetarklass. Det innebär också att den position någon innehar, med ett visst kapital, kommer att innebära ett särskilt bemötande. Men det innebär också att det uppstår skillnader i ens möjligheter att utöka och förändra sitt kapital. Klass är ingen position som individen själv kan bestämma över utan den bestäms utifrån strukturen. Så man kan säga att arbetarklassen aldrig stiger in på en jämn spelplan. Men det har inte bara att göra med klasstillhörigheten utan även genustillhörigheten. Femininitet och maskulinitet kan beskrivas som ett slags kulturellt kapital, där maskuliniteten värderas högre och på så vis ger tillgång till olika maktformer.⁷ Att stiga in på en ojämna spelplan gäller alla människor vars kapital inte värderas högt.

Bourdieu pratar också om begreppen fält och habitus. Fält är något som inordnar individer i avgränsade grupper. Det kan till exempel vara yrkestillhörighet eller annan status. Inom ett fält förekommer konkurrens om makt och status, till exempel i modebranschen. Men olika fält konkurrerar också med varandra om makt och inflytande i samhället.⁸

Genom att individen vistas och agerar i olika sociala miljöer så skapar hon olika förhållningssätt. Dessa förhållningssätt gör att hon kan verka i olika sociala miljöer på ett

⁶ Carle, 1998 s. 406

⁷ Skeggs, 1999 s. 21-24

⁸ Carle, 1998 s.389

naturligt sätt. Det är dessa erfarenheter som Bourdieu kallar habitus. Olika miljöer påverkar habitus olika. Till exempel har uppväxtens livsförhållanden en stark påverkan på individen. Därför är det sociala ursprunget grunden för individens habitus. Men habitus är inte oföränderligt. Nya sociala miljöer kräver att habitus tillförs nya förhållningssätt. Bourdieu menar dock att det inte är en fråga om ytliga anpassningar till en ny miljö. Istället innebär det en helt ny livsstil. Det är inte lika lätt för alla att tillägna sig ett nytt habitus. Det beror bland annat på hur den sociala uppväxtmiljön har förberett individen, på att kunna tillägna sig det symboliska kapitalet som finns i den nya miljön. Kollektiva faktorer som individen inte har kontroll över, har i olika grad också inverkan på möjligheten att tillägna sig ett nytt habitus.⁹

Vilket/vilka kapital värderas högt i skolvärlden och vem förfogar över dessa? Vem är det som legitimerar dessa? Om det är så att medelklassen vill särskilja sig från andra grupper och ge dem egenskaper i form av "de andra", får det konsekvenser. Föreställningar om arbetarklassen som exempelvis slöa och ointresserade av skolan, kan användas som en spegel för medelklassen att visa vad de inte är. Som individ finns då möjligheten, om man vill identifiera sig med arbetarklassen, att leva upp till denna föreställning och vara ointresserad av skolan. Eller göra tvärt om för att försöka undvika denna kategorisering och skaffa sig mer användbart kapital för att passa in i skolan och på vis få mer makt.

Begreppet kön avser socialt kön. Det vill säga att skillnader mellan könen är socialt bestämda. Denna etablering av könsidentitet börjar väldigt tidigt, redan när personen uppfattar sig vara pojke eller flicka. Individen tar till sig attityder, värderingar och beteende som samhället och andra individer förknippar med en viss könstillhörighet. Detta sker bland annat i hemmet där vissa aktiviteter och beteende fördelar sig mellan mamman och pappan. Men även världen utanför hemmet bidrar till utvecklingen av en könsidentitet. Individen är dock inte bara en passiv mottagare utan försöker aktivt tolka, förstå och strukturera den omgivande världen.¹⁰ Hur värderas de två könsidentiteterna i samhället? Naturligtvis finns det variationer inom män- och kvinnogrupper men när alla andra statuskriterier är lika, tenderar män att värderas högre än kvinnor. När jag nämner män och kvinnor så är det främst det sociala beteendet av manligt respektive kvinnligt som menas. När de olika beteendena sätts i samband med det biologiska könet så blir statusen starkast. För att visa på mäns och kvinnors samhälliga positioner och därmed också värderingen av de olika könsidentiteterna, kan till exempel

⁹ Carle, 1998 s. 404

¹⁰ Öhrn, 1990 s. 4-5

förhållanden rörande politiks makt och arbetsdelning lyftas fram. I den politiska sfären är männen dominerande. Den övervägande delen av riksdagsledamöterna är män. När det gäller styrelser så var till exempel 7 % kvinnor, i LO:s styrelse 1997. Andelen kvinnor i fackförbundet var 43 %. Andelen är nog lika i det privata näringslivet. När det gäller arbetsdelning så har männen ofta chefspositioner och när det gäller lika arbete så har männen ofta högre betalt.¹¹ Denna manliga dominans återspeglas och kanske också reproduceras i skolan. Detta sker på två sätt, genom läromedlen och lärare-elev relationer. I en c-uppsats från Stockholms universitet, analyserades tre böcker i samhällskunskap ur ett genusperspektiv. Författarna menar att böckerna, som är från gymnasiet, delvis beskriver könssegregeringen på arbetsmarknaden men utan att ge några förklaringar. Det framkommer att män ofta tjänar mer än kvinnan men inga analyser av orsaker eller förslag till förbättringar presenteras.¹² Min uppfattning är också att det är män och deras verksamheter som huvudsakligen beskrivs i den samhälliga/historiska utvecklingen. Lärare-elev relationen beror på olika faktorer, till exempel lärarens egna föreställningar om könsidentiteter. Men vad som lärs ut och hur kanske inte alltid kan ses som könsneutralt. Kunskap samt förmedlingen av denna är ofta präglade av mäns definitioner. På så vis kan man säga att skolan som institution bestämmer lärarens handlingsutrymme.¹³

Men samtidigt har läraren ganska fria händer att utforma undervisningen. I syftet, i ämnet samhällskunskap, står det bland annat att eleven ska ges ökade förutsättningar att aktivt kunna delta i samhällslivet och en beredskap att hantera förändringar i samhället. I den första kursen i samhällskunskap, samhällskunskap A, står det bland annat att eleven ska efter slutförd kurs kunna känna till hur åsikter och attityder uppstår samt vara medveten om hur värderingar och ställningstagande formas. Det är ett ganska övergripande mål och det står inget om vad som ska tas upp eller hur.¹⁴ Det är alltså mycket upp till läraren hur och vad undervisningen ska innehålla samt vilka tyngdpunkter han/hon vill betona.

¹¹ Öhrn, 1990 s. 11-12

¹² Lärarnas tidning nr. 20 s. 11

¹³ Öhrn, 1990 s. 15-16

1.4 Tidigare forskning

Forskning kring klass och kön är ganska omfattande. När det gäller studier i skolmiljö krymper materialet något men fortfarande ganska omfattande. I forskning kring klass för Skeggs en intressant diskussion. Hon vill med sin undersökning återinföra klass i den feministiska teorin. Skeggs menar att det finns tendenser att klass som analysverktyg håller på att försvinna och hävdar, med sin undersökning, att begreppet fortfarande är gångbart. Hon går in på Bourdieus teorier för att försöka synliggöra klassbegreppet.¹⁵ Där vill jag ta vid och också använda mig av Bourdieus tankar kring olika kapital, fält och habitus, när jag belyser klasstillhörighet. Det är främst i *Moderna samhällsteorier* som jag har hämtat beskrivningar och diskussioner kring hans teorier.¹⁶ Men jag har även använt *Bourdieu and education* där några författare presenterar och diskuterar några av hans teorier. Det är främst kapitlet om språk och klassrummet som jag finner intressant för min undersökning.¹⁷ När det gäller forskning om betydelsen av social bakgrund i skolan så använder jag mig av Rune Åbergs (red) *Social bakgrund, utbildning och livschanser*, där några forskare skriver om ämnet. De tar bland annat upp social bakgrund och dess förhållande till social rörlighet, snedrekrytering och utbildningsväsendet. Men det finns även ett kapitel som behandlar könsdifferentieringen i skolan och vad den får för betydelse för eleven.¹⁸

Vid diskussionen om könsdifferentiering har jag använt mig av Elisabet Öhrns *Könsmönster i klassrumsinteraktionen*. Hennes studie bygger på observationer och intervjuer med högstadieelever angående deras lärarkontakter.¹⁹ Annat användbart material har jag hämtat från Inga Wernerssons *Olika kön samma skola?*, där hon studerar hur elevernas könstillhörighet påverkar deras skolsituation.²⁰ I Håkan Anderssons *Varför betyg?* hämtar jag underlag för diskussion angående betygets varande eller icke.²¹

Även om skolan bara är en del av samhället så är det viktigt vilka signaler om värderingar och beteende skolan ger ut. De flesta elever tillbringar minst 12 år av sin tid i skolan. Därför är det viktigt att uppmärksamma vilka värderingar och beteende som belönas skolan och kanske ändra något till det bättre. Alla elever, oberoende av kön och klass, ska få lika chans att göra sig hörd och utvecklas. Detta innefattar också etnicitet men denna kategori finns inte upptagen i min undersökning.

¹⁴ Styrdokument i samhällskunskap

¹⁵ Skeggs, 1999

¹⁶ Månson, 1998

¹⁷ Grenfell & James, 1998

¹⁸ Åberg, 1992

¹⁹ Öhrn, 1990

²⁰ Wernersson, 1989

1.5 Disposition

Uppsatsen är upplagd så att först bearbetas observationen där jag beskriver vad som hände i klassrummet samt hur jag gjorde mitt urval av intervjupersoner. Kapitlet avslutas med en kort sammanfattning av observationen. Därefter går jag in på intervjuerna och lyfter fram klass- och könsmonster för analys och diskussion. Detta leder sedan in på kapitlet om betyg, där jag tar upp hur interaktionen i förlängningen kan påverka elevernas betyg och vad som kan göras åt det. Uppsatsen avslutas med en sammanfattande slutdiskussion.

2. OBSERVATION

Klassen verkar till utseendet en ganska alldaglig klass. Ingen har någon utmärkande klädsel, varken slitna eller märkeskläder. Jeans, mer eller mindre slitna, är dominerande tillsammans med en tröja eller t-shirt. Det finns några som är piercade, några är pojkar men de flesta är flickor. Det finns inte några personer från utomeuropeiska länder, vad jag kan uppfatta.

2.1 Religion

Det är måndag, första dagen efter lovet och ämnet är religion i 1 ½ timme framöver. Först har eleverna några uppgifter som de ska diskutera i grupper och skriva ner vad de har kommit fram till. Detta följs sedan upp av en klassrumsdiskussion. Grupperna verkar eleverna själva ha fått organisera eftersom de sitter med sina kompisar. Därför är enkönade grupper i övervägande. Några grupper går iväg för att diskutera, de har jag ingen observation av. I gruppen närmst mig, den består av fyra pojkar och en flicka, pågår en relativt livlig diskussion. De flesta kommer med inlägg och är aktiva. Flickan håller en ganska låg profil, kanske är hon med i gruppen bara för att hennes pojkvän är det. När medlemmarna behöver hjälp eller uppmärksamhet från läraren, räcker de upp handen och hojtar till läraren. Ibland går de bort till henne och säger att de behöver hjälp. I andra ändan av klassrummet sitter en grupp på 4 personer, bara flickor. Deras diskussion är inte så livlig, de sitter mest och skriver för sig själva. När de behöver hjälp så räcker de tyst upp handen och väntar på läraren. Sedan finns det några mindre grupper som betar sig som något mittemellan flick- och pojkguppen. När det blir diskussion i helklass så är pojkguppen närmst mig helt tyst. De räcker inte ens upp handen. Ibland om de pratar för mycket med varandra så får någon av dem en fråga. Flickorna i gruppen i andra hörnan av klassrummet räcker då och då upp handen och får ibland frågan. De som pratar mest är några pojkar från smågrupperna. De räcker nästan upp

²¹ Andersson, 1999

hela tiden men pratar även när de inte har fått frågan. Det verkar som om de var vana av att prata självständigt och ta mycket utrymme, eftersom de inte var speciellt aktiva under gruppdiskussionen utan väntade till senare för att få uttrycka sig. Läraren följer även upp deras inlägg.

Jag har så sakta börjat välja ut vilka jag ska intervjua. En av de mest aktiva pojkarna, någon aktiv flicka har jag inte bestämt för än. En pojke från gruppen som inte var aktiv under klassdiskussionen samt en flicka från den tysta flickgruppen.

2.2 Samhällskunskap

Sedan var det dags för 3 timmar samhällskunskap. Ämnet för dagens lektion var att ”producera en skoltidning”. Detta skulle ske först med diskussion i smågrupper för att sedan i helklassdiskussion bestämma hur det skulle gå till. Grupperna delades upp efter att läraren gick runt och gav varje elev ett nummer, 1,2,3,4, 1,2,3,4. På så sätt blandade han upp grupperna köns- och kompisvänsligt. Här kunde man se ett mönster. De som var ganska tysta på förra lektionens gruppdiskussioner var det nu också och tvärtom. När det var dags för helklassdiskussion, efter rasten, så hade grupperna upplösts och eleverna satt med sina kompisar. Här sågs gruppkonstellationerna från i förmiddags. De mest aktiva pojkarna satt nu tillsammans och dominerade lektionen även om vissa flickor yttrade sig ibland. Vissa av de tysta pojkarna fick också frågor ibland fastän de inte hade räckt upp handen. Det fick inte de tystaflickorna. Det skulle också väljas 4 redaktörer och två platser tillsattes av de aktiva pojkarna. En flicka tog på sig den tredje platsen. En annan flicka föreslogs till den fjärde platsen men tackade nej efter någon betänketid. Platsen gick istället till en annan pojke. Valet av den tysta pojken och flickan som jag har tänkt intervjua står fast. Men den aktiva pojken tänker jag välja bort eftersom han verkar mest vara intresserad att ta plats och säger inte så mycket vettigt. Istället tänker jag välja en ur samma gäng men som är mer fokuserad på ämnet när han pratar. Flickan som blev föreslagen men tackade nej, tänker jag intervjua eftersom hon är relativt aktiv och fokuserad på ämnet när hon talar.

2.3 Filosofi

Nästa dag börjar med 1 ½ timme filosofi. Första timmen är det föreläsning. Det är inte många som interagerar med läraren. Några räcker upp och frågar något, annars är det mest läraren som pratar. De som räcker upp är de som normalt brukar räcka upp. Läraren verkar inte vara intresserad av att fråga eleverna något under föreläsningen. Efter rasten är det gruppdiskussion kring en text som delas ut. Det sker ingen gruppindelning utan det verkar

som om det ska ske spontant. De elever som brukar prata under lektionerna, pratar högt med varandra. Men de diskuterar inte texten utan allt möjligt annat. Förutom när läraren kommer till gruppen. De elever som inte brukar säga så mycket sitter och läser eller skriver tyst. Ibland pratar de med varandra i gruppen.

2.4 Svenska

Efter rasten är det svenska i två timmar. De får tillbaka sina nationella prov, uppsatsdelen. Det sker en allmän genomgång av uppsatserna där läraren tar upp generella saker som har varit bra eller dåliga. Vid lektionens början så försöker de pojkar som brukar ta utrymme också göra det på denna lektion. Men läraren gör klart vad som gäller, inget prat rakt ut i luften eller prat kring frågor man inte fått. Det hjälper och stämningen blir lugnare i klassen. Vid genomgången så räcker de upp som brukar räcka upp men även andra räcker upp och får prata. Det är inte de vanliga personerna som tar all plats utan även andra som inte brukar prata, pratar nu. De dominerande eleverna får inte samma chans att dominera eftersom det är läraren som fördelar ordet. De som brukar prata rakt ut räcker tyst upp handen istället och på så vis verkar det som det blir plats över till andra i klassen.

Jag intervjuade de två elever som jag tyckte interagerade mycket med lärarna. När det gällde flickan som inte interagerade så mycket så var hon sjuk denna dag och jag frågade då en annan i hennes grupp. Hon ville dock inte ställa upp på en intervju utan jag fick då fråga en annan flicka, dock inte i samma grupp, och hon accepterade. Den sista intervjupersonen, pojken, var också sjuk denna dag men en annan pojke i samma grupp accepterade.

Det visade sig ganska snabbt vilka grupperingar det fanns, vilka elever som var aktiva på lektionen och vilka som inte var det. Under lektionerna fick de dominerande pojkarna störst uppmärksamhet och näst efter dem fick flickorna som interagerade med läraren uppmärksamheten. Den tysta pojkgruppen fick viss uppmärksamhet eftersom de ansågs kunna med sa inget. Den tysta flickgruppen fick inte så mycket uppmärksamhet alls.

Många lärare kände sig säkert tvungna att på något sätt förhålla sig till några aktiva pojkar, därför att de tog utrymmet. Det vill säga de pratade rakt ut i luften, de svarade på frågor läraren inte hade hunnit fördela ut osv. Men en lärare krävde mer disciplin. Hon tolererade inte prat rakt ut eller svar på frågor de inte hade fått. Det var en lugnare stämning i klassen. Jag upplevde att flickorna hade lättare för att göra sig hörda. De räckte upp handen och fick svara på frågor.

Det är intressant att notera att i de fyra ämnena var tre kvinnliga lärare. I samhällskunskap var det en manlig lärare. Hur påverkar detta förhållande interaktionen med läraren? Mina observationer skedde bara i humanistiska ämnen. Det skulle vara intressant att observera under några ma/no lektioner för att se om det finns någon skillnad.

3. INTERVJUER

3.1 Klassmönster

Ibland beskrivs regler, normer, förväntningar och krav, som inte formuleras i läroplanen, som den dolda läroplanen. Det finns outtalade krav som eleverna och även läraren måste hålla sig till för att klara sig bra i skolan. Elever som inte kan förhålla sig till den dolda läroplanen på ett tillfredsställande sätt, kan då få svårigheter i skolan.²² De krav och förväntningar som den dolda läroplanen har, kan förknippas med Bourdieus teorier om de olika kapitalen. Det handlar om vilka kapital som värderas högst och hur de reproduceras i skolan.

Är det läraren i egenskap av kanske medelklass som legitimerar en viss sorts kapital och på så vis framkallar en maktposition för bärare av detta kapital? På så vis värderas andra typer av kapital inte lika högt. Bärare av dessa typer av kapital kommer då att få en form av underordnad position. Hur påverkas deras chans till att få vara aktiva och ta ansvar samt utöva inflytande på sin utbildning?

Ju längre och ju fler som kommer upp i utbildningshierarkin innan någon sortering sker, desto mindre spelar den sociala bakgrunden in. En förklaring kan vara att föräldrarnas inflytande över barnens studieval minskar med barnets ökande ålder samt att andra faktorer som kompisars inflytande och påverkan från andra miljöer, ökar.²³ Skolan borde ge elever erfarenheter som de inte får hemma och utveckla dem oavsett kön eller social bakgrund. Men det finns de som hävdar att så sker inte. Skolan snarare förstärker än försvagar inflytandet från den sociala bakgrunden. Det skulle vara lärarna, med sin mellanklassbakgrund, som bidrar till att elever med liknande bakgrunder lyckas bättre i skolan. Men om det är så att ju längre eleven kommer i utbildningen desto mindre spelar den sociala bakgrunden någon roll, så innebär det att lärarens sociala bakgrund minskar i betydelse. Det är istället elevens intresse och kunskaper som får störst betydelse.²⁴

²² Aspelin, 1999 s. 14

²³ Åberg, 1992 s. 6

²⁴ Eriksson, 1992 s.26-27

En alltför deterministisk hållning bör inte intas när man beskriver vilken roll den sociala bakgrunden har. Det finns tjänstemannabarn som aldrig fortsätter vid högskolan och arbetarbarn som tar en universitetsexamen. Men oddsen för att tjänstemannabarnet tar någon form av examen är större. Så man kan säga att det är vissa förhållanden som ökar eller minskar, inte bestämmer, oddsen för en högre utbildning.²⁵

Ur ett historiskt perspektiv, de senaste 60-70 åren, har den sociala snedrekryteringen minskat. Det kanske inte är så förvånande om samtidigt samhällsutvecklingen beaktas med allmän välståndshöjning, fri skolgång, fri skolmat etc.²⁶ Frykman menar dock att dagens skola har blivit sämre på att skapa social mobilitet, än för 20-30 år sedan. Då fortsatte cirka 20 %, av landets 20 åringar, till högre studier. Vid 90-talets början var siffran runt 10 %. Flertalet av dem kommer från hem med bildningstraditioner. Till högre studier räknas universitetsstudier på 120 p, något som motsvarar den gamla fil-kanden.²⁷ Det är kanske vanskligt att bara ta hänsyn till "klassiska" universitetsstudier, nämligen olika program. Om enskilda kurser tas med i beräkningarna, hur ser det ut då? Programmen har kanske minskat i popularitet därför studenterna själva vill plocka ihop intressanta kurser som de tror de kan ha nytta av i framtida yrkesliv.

Frykman använder sig av en verktyglåda som metafor för att illustrera hur olika verktyg, eller kapital, speglar olika kulturer. Har eleven en rik uppsättning verktyg, och som är ändamålsenliga för situationen, kan han känna sig säker inför arbetet eller de problem som kan uppstå.²⁸ Språket kan vara ett sådant verktyg. Det behöver inte vara just att kunna tala grammatiskt rätt svenska utan hur det görs. Till exempel vilka ordval väljs vid vilka tillfällen? Hur någon beskriver, berättar, ställer frågor kan också härledas till klass eller social bakgrund.²⁹ Detta verktyg ställs i relation till andra elever i klassen, läraren och skolmiljön i övrigt. Verket värderas också olika. Vilka verktyg, språk, passar bäst i skolmiljön? Det gäller under skoltiden att vara en bra hantverkare, eller elev. Då spelar den sociala bakgrunden en stor roll, där verktygen formats.

Språket är inte bara ord utan även en uttrycksform. Olika språk verkar inom olika fält. I ett fält gäller en norm för hur språket används. Fältet kan också kopplas ihop med olika sociala grupper, som var och ett har sitt fält med sina normer. Olika fält konkurrerar med varandra

²⁵ ibid s. 61

²⁶ ibid s. 67

²⁷ Frykman, 1998 s.38-40

²⁸ ibid s. 123

²⁹ ibid s.62

och på så vis sker också en konkurrens mellan normerna i språken. Ett eller flera fält kommer då att värderas högre. Ett språk som kommer från olika auktoriteter, myndigheter, skola men även tv, tenderar att ha högre status. Den statusen bestämmer vilket språkbruk som accepteras respektive förkastas. När det gäller skolan finns där också ett dominerande språkfält. Läraren har med sin sociala bakgrund, eller under sin utbildningsgång, skaffat sig ett visst form av språk. Detta habitus möter de olika elevernas habitus. Vissa elevers språkhabitus är förenliga med lärarens språkhabitus, det vill säga deras språk ”matchar”. Andra elever kanske utestängs, dock inte medvetet och metodiskt, när de interagerar med läraren eftersom deras språkhabitus inte ”matchar”. Läraren visar, medvetet eller omedvetet, vad som är gångbart i språkbruket.³⁰

Både Lars och Lina har ett annat språkbruk, ett annat sätt att uttrycka sig än Mats och Maria. När vi, till exempel, pratade om betyg så nämnde Lars och Lina betygskriterierna och vilken betydelse de har. I en diskussion om betyg så berör läraren säkert betygskriterierna på något sätt. På så sätt så ”matchar” lärarens och Lars och Linas språk varandra. Att använda samma begrepp som läraren är nog till en fördel för eleven. Efter intervjuerna så frågade både Lars och Lina vem jag var, vad jag läste osv. Jag berättade, de lyssnade och ställde följdfrågor. Det kändes som vi hade en bra kommunikation. Mats och Maria sa tack efter intervjun och gick därifrån. Jag menar inte att de var otrevliga personer men känslan av att jag fick bättre kontakt med Lars och Lina fanns där. Om mina intervjupersoners förhållningssätt är likadant till lärarna som det var till mig så kommer Lars och Lina att ha en fördel. Det märks också att Lars och Lina är vana vid att uttrycka sig. De har ett reflekterande, diskuterade språkbruk i intervjuerna. När jag frågar vad de tänker göra efter gymnasiet så resonerar de fram och tillbaka med olika alternativ, för att sedan komma fram till några troliga riktningar. Maria är mer bestämd i sina svar, hon ska läsa konst. Hon resonerar heller inte kring olika alternativ i fall hon inte kommer in på utbildningen. Mats vet inte säkert vad han vill utbilda sig till, kanske jurist. Men han resonerar och funderar heller inte kring det under intervjun. Jag såg också en skillnad i reflektioner kring lärare mellan Maria och Lina. Maria berättar om ett ämne och en lärare hon inte tycker om. Men hon har ingen förklaring till varför läraren och ämnet inte är intressant. Lina har också ett ämne hon inte tycker om. Hon berättar att ämnet i sig nog är jätteintressant men vet inte om det beror på kursplanen eller läraren, att hon inte

³⁰ Grenfell & James, 1998 s. 73, 75, 79-81

tycker om ämnet. Lars och Lina kommer att ha en fördel eftersom ett reflekterande språkbruk belönas.

Jag tycker mig också kunna se en stark drivkraft rörande sin utbildning hos Lars och Lina. Därmed är det inte sagt Mats och Maria saknar starka drivkrafter, men när det gäller förhållandet till utbildningen ser jag en skillnad. Lars har ett intresse för politik och samhällsfrågor. I framtiden kan han tänka sig att arbeta med något som kan förändra saker i samhället eller väcka debatt på något sätt. Lina berättar att hon alltid har sett sig själv i en chefsroll och att hon alltid har strävat efter något. Hos Mats och Maria kan jag inte se samma strävan. Mats menar dock att det är viktigt med en utbildning som ger ett bra arbete. Med det menar han ett arbete som ger ”pengar på banken” så tillvaron är säkrad. Maria strävar dock efter något, hon vill bli konstnär. Men hon verkar inte ta hjälp av skolan för att nå dit utan verkar gå i skolan för att det är ett måste.

Vid betraktelsen av deras sociala bakgrund så är det miljöer innehållande olika sorters kapital. Hos Maria, till exempel, spelar det ekonomiska kapitalet en roll. Hon säger att hon inte vill ta lån för att sedan betala av dem resten av sitt liv. Det kan bero på att hennes familj har en ekonomisk situation så att utgifterna väljs noga och får inte vara för stora. Hos Lina råder en helt annan ekonomisk situation där hon vet att hon kan få ekonomisk uppbackning hemifrån. Det gör att hon kanske vågar satsa mer för att komma dit hon vill. Hon har också sett att det lönar sig att satsa ekonomiskt för att vinna något i slutändan. Deras familjers kulturella och sociala kapital skiljer sig också åt. Både Lars och Linas familjer har skaffat sig en viss typ av kapital. De har med hjälp av utbildning skaffat sig den positionen de har idag och vet vad det krävs för att lyckas i skolan. Både Lars och Lina berättar att de har mycket stöd hemifrån när det gäller skolan. På detta vis förs föräldrarnas kapital över till barnen. Mats och Marias familjers kulturella och sociala kapital ser lite annorlunda ut. Deras föräldrars sociala bakgrund och därmed deras kapital kanske inte tillhör de kapital som värderas högst i skolan. Det ser man också vad Mats och Maria berättar om deras stöd hemifrån när det gäller skolan. Mats berättar att på grund av att han alltid har haft höga betyg så låter föräldrarna honom sköta skolan själv. Kanske vet de inte riktigt hur och vad de ska göra för att stötta honom eller kanske har han högre betyg än vad de hade och på så vis känner att de inte kan stötta honom. Marias familj stödjer hennes intresse för konst, pappan hjälper henne ibland. Men stöd i det andra skolarbetet talar hon inte om. Här finns stöd för Bourdieus teorier om att skolan är en plats där individer som innehar en viss form av kapital har fördel.

Detta kulturella och sociala kapital visar sig sedan i skolan. Lars och Lina beskriver sig som aktiva, bland annat därför det står i betygskriterierna för att få ett bra betyg. Under observationen var de bland annat de som interagerade med läraren om vad som avhandlades på lektionen. De ställde frågor och svarade också på lärarens frågor. Ibland stannade de också kvar en liten stund efter lektionens slut och pratade med läraren. Mats och Maria beskriver sig som icke aktiva under lektionerna. Mats menar att han är lite skoltrött och orkar helt enkelt inte vara så aktiv. Dessutom har han upptäckt att det räcker med att få bra resultat på proven för att få ett bra betyg. Maria säger att det är hennes personlighet som gör att hon inte är så aktiv på lektionerna. Men skulle något komma fram i en diskussion som hon absolut inte höll med om så skulle hon säga ifrån. Men hon menar att det ändå krävs aktivitet från eleven för att få bra betyg. I Öhrns studie är det inte hur enskilda elevers lärarkontakter påverkar deras betyg, som står i fokus. Men hon menar att vid en betraktelse av hennes material kan en försiktig slutsats dras att de elever som har mindre lärarkontakter inte nödvändigtvis klarar sig sämre betygmässigt.³¹ Det verkar stämma om man tittar på hur mina intervjupersoner ligger till betygmässigt. Mats som inte interagerar mycket med läraren har nästan lika bra betyg som Lars och Lina, som interagerar ganska mycket. Jag kommer att utvecklas detta i kapitlet om betyg.

Alla fyra intervjupersoner menar att det beror på hemförhållandena om man är aktiv i skolan eller inte. Lina menar att det känns som ett problem, att några är tysta och några pratar, redan från första dagen i skolan. Hon menar att elever som inte pratar så mycket kanske inte vågar för de inte har den stimulansen hemifrån. Mats tror att anledningen till att vissa inte pratar beror på självförtroendet. Han menar att vissa inte vågar säga något för att de är rädda för att få respons från de som diskuterar ofta, och att inte kunna svara på responsen. Här har de som med vana att uttrycka sig ett försprång. De är snabba med att kontra med något och uttrycka sig på ett bra sätt. De är kanske vana vid att diskutera hemma med föräldrar eller syskon och på så sätt skaffar sig en form av diskussionskapital. Elever som inte har det diskussionskapitalet, det är inte sagt att de inte skulle kunna utveckla det, har svårt att möta de andra i en diskussion och får svårt att interagera med läraren. Maria menar att de har för mycket diskussioner i klassen. Hon upplever det som att när en diskussion har börjat så tar den aldrig

³¹ Öhrn, 1990 s. 84-85

slut. Det spelar ingen roll om den drar över på rasten. Hon tror också att läraren vill ha det så för att lära känna eleven bättre och se vad den kan.

Lars menar också att ibland har de kanske för många diskussioner men menar att det är viktigt för att försöka låta alla komma till tals.

Sammanfattningsvis tycker jag mig kunna se att den sociala bakgrunden spelar en roll för individens förhållningssätt till skolan och samtidigt hur de interagerar med läraren. De två eleverna som kommer från en social bakgrund med studievana har en annan drivkraft när det gäller skolan. Kanske beror det på att deras kapital överensstämmer med det kapital som skolan värderar högst. På så sätt kanske de känner att de inte har några problem att göra bra ifrån sig i skolan, till exempel genom att interagera med läraren. Deras språkhabitus stämmer bra överens med lärarens. Detta gör att de har en fördel i interaktionen med läraren. Det är lätt hänt att denna fördel skapar en form av dominans på lektionerna. Men det är inte helt säkert att det bara är de eleverna som får bra betyg.

3.2 Könsmönster

En dold läroplan kan också gälla könsmönstret. Det kan beskrivas som en maktstruktur. Det manliga förknippas med offentligheten, ledarposition och att synas medan det kvinnliga representerar det motsatta.

Vissa forskare hävdar att pojkar och flickor har olika förhållningssätt till omgivningen. Pojkarna använder sig av maktstrategier och flickorna av intimitetsstrategier. Dessa strategier används vid närmandet av andra elever eller lärare. Vid studier av lekar hos barn så var strukturer med hierarkisk rollfördelning vanligast hos pojkar medan i flickornas struktur var den sociala samvaron viktigast. På så sätt kan pojkar förknippas med offentligheten medan flickorna håller sig till den privata sfären. Men denna uppdelning ska inte ses som något uteslutande av varje kön, utan förhållningssätten kan vara olika centrala och ha olika styrka hos de båda könen.³²

Alla fyra intervjupersonerna menar att det är tydligt vilka som pratar mycket och vilka som är tysta. Lina menar att det är en liten grupp som tar mycket plats och att de andra eleverna till slut låter de ta över. Alla håller också med att de kan se en könsdelning när det gäller de aktiva och de icke aktiva. Både Lars och Mats menar att det är nästan uteslutande pojkar som

³² Wernersson, 1989 s. 48-49

tillhör de aktivas skara. Lina och Maria håller med att det är främst är killar som pratar men det är inte total dominans utan vissa flickor är också ganska aktiva. Ett liknande beteende rapporterar Öhrn om i sin studie. I ett fall tyckte både pojkarna och flickorna att läraren rättvist fördelade uppmärksamheten mellan de båda könen. En observation av klassen visade att så inte var fallet, utan det var pojkarna som fick mest uppmärksamhet.³³ Min observation visar samma sak. Det är pojkarna som dominerar och får mest uppmärksamhet. Lina tycker dock att det är konstigt eftersom det finns flest flickor i klassen. Lars ser definitivt en könsfördelning av vem som är aktiv. Han menar att det förekommer härskarteknik från pojkarnas sida och att många flickor har svårare att uttrycka sig med rädsla för pojkarna. I Öhrns studie framkom det att pojkarna inte vågade uttrycka sina åsikter eftersom de var rädda för hur de andra pojkarna skulle reagera. Den uppfattningen delades av båda könen. Men motsvarande förklaring varför flickor inte vågade uttrycka sina åsikter fanns inte. Istället var de rädda för vad det motsatta könet skulle säga. Det fanns också uppfattningar om att flickorna helt enkelt inte förmådde att göra sig hörda, som en orsak till varför de var tysta.³⁴ Men Mats menar att det är mest flickorna som bryr sig mer om vad andra personer tycker och tänker om dem.

Det känns mer som om tjejerna bryr sig mer om vad annat folk tycker. Om folk säger; va du är snackig, kan du inte vara lite tyst, jag tar inte illa upp // men tjejer blir liksom ohh han tycker säkert inte om mig. Bara förstorar saken liksom // så det kan bero på att killar bryr sig helt enkelt inte om vad folk tycker utan gör vad de vill (Mats).

Kanske är det så att pojkar strävar, generellt, efter en högre plats i den sociala hierarkin medan flickorna prioriterar goda sociala relationer.

I klassrumssituationen är det pojkarna som hörs, syns och får mest uppmärksamhet. Deras infall och kommentarer tas oftare upp för behandling. Resultatet blir att pojkarna får mer hjälp och uppmärksamhet i sitt skolarbete. Men det sänder också ut signaler att pojkars åsikter är mer intressanta, mer värda och deras beteende är mest effektivt. Detta ger pojkar fördelar att vara med och påverka sin undervisning och på så vis få fördelar i kunskapsutvecklingen.³⁵ På det hela kan följderna bli att pojkarna får ett bättre självförtroende.

³³ Öhrn, 1990 s. 147

³⁴ ibid s. 134-135

³⁵ Wernersson, 1992 s. 97-98

Men det är långt ifrån alla pojkar som dominerar. I min undersökning är det en liten klick på 3-4 stycken. Vad händer med de andra pojkarna?

Om pojkarna får fördelar i sin kunskapsutveckling, då borde det visa sig i betygen. Men från betygsresultaten i högstadiet och gymnasiet så har flickor generellt bättre betyg än pojkar. Flickor har störst försprång i skolsituationen i de lägre klasserna. I de högre klasserna, då betyg kommer in så minskar avståndet mellan flickor och pojkar. Detta kan bero på att pojkar mognar senare och på så sätt kommer ifatt flickorna. Denna tendens kan märkas hos mina intervjupersoner, där Lars och Mats har i stort sätt lika bra betyg som Lina. Om betyg jämförs måste hänsyn tas till spridningen. Tendensen är att spridningen är större hos pojkar än hos flickor. I till exempel fysik kan det vara så att det är pojkar som har de bästa respektive de sämsta betygen. Att vara i centrum i klassrummet kan både ha för- och nackdelar. Det kan ge mer uppmärksamhet och stöd. Men det kan också innebära att elevens svaga sidor exponeras. Att vara i centrum kan också bero på att eleven pratar om allt annat än vad som avhandlas under lektionen eller annat störande beteende. Detta ger inte fördelar vid betygssättningen.³⁶

Uppfattningarna om att de manliga och kvinnliga egenskaperna är väldigt djupt rotade visar sig i hur de presenteras i samhället. Egenskaperna uppfattas nästan som en naturlig ordning, inte minst när litteratur dyker upp på marknaden som påstår sig visa hur män och kvinnor är och fungerar. Att göra egenskaper till en biologiskt, naturlig ordning skapar en legitimering av den manliga dominansen. Dessa könsroller, eller identiteter, är inget som med lätthet kan ändras eller förflyttas emellan. Svårigheten till förändring ligger i strukturens kraft.³⁷

Skolan att skolan har ett uttalat syfte, bland annat i läroplanen, att bryta könsarbetsdelningen. Men Öhrn menar att skolan ger inga redskap för att kunna analysera arbetsdelningen. Något som bekräftas av en c-uppsats från Stockholms universitet där tre böcker i samhällskunskap analyseras från ett könsperspektiv. Författarna kommer fram till att böckerna är beskrivande men erbjuder inga förklaringar eller analyser. Till exempel beskrivs könssegregeringen på arbetsmarknaden men inga analyser av orsaker erbjuds. Det nämns heller inget om att det är män som oftast har chefspositioner. Böckerna förmedlar en bild av att män och kvinnor träder in på till exempel arbetsmarknaden med samma förutsättningar. Skolan brister i att problematisera män och kvinnors samhällspositioner. Istället framstår det som det är en fråga

³⁶ Wernersson, 1992 s. 100-101

³⁷ Bourdieu: Den manliga dominansen, 1999 s. 21-22, 36, 119

om individuellt ställningstagande och val. Både flickor och pojkar erbjuds inte några redskap för att analysera könsens samhällspositioner. Istället reproduceras framställningen om individuella val och inte något som beror på en bestämd könsstruktur.³⁸ Här är det upp till läraren att uppmärksamma detta. Som vi såg i teoridiskussionen är det mycket upp till läraren vad som ska belysas i undervisningen och hur detta sker.

Sammanfattningsvis tycker jag mig se att vilket kön eleven tillhör, spelar en stor roll vid interaktionen med läraren på lektionen. Oftast är det pojkarna som tar och får den största uppmärksamheten. Det beror på den struktur som de olika könen förhåller sig till. Pojkar använder sig av maktstrategier och flickorna av intimitetsstrategier i förhållningssättet mot andra individer. Skolan verkar vara ganska dålig på att uppmärksamma dessa strukturer och problematisera dem. Men även om strukturerna leder till att pojkarna får den största uppmärksamheten så innebär inte det att de har de högsta betygen.

3.3 Läraren

I läroplanen, i inledningen, står det bland annat att läraren ska se till att alla elever får ett inflytande över undervisningen och att läraren ska uppmuntra elever som har svårt att framföra sina åsikter att göra det. Vad kan jag dra för slutsatser utifrån mina observationer och intervjuer angående lärarens agerande?

Vid observationerna så verkade det som om läraren försöker fördela ordet och frågorna. Men det finns en liten skara individer som tar upp väldigt stor plats och alla lärare utom en, uppfattade jag lät dessa elever ta det utrymme. Läraren som inte lät de ta utrymme var sträng med disciplinen i klassen. Eleverna tilläts inte prata rakt ut och svara eller kommentera frågor de inte fått. En annan lärare försökte ge de tysta pojkarna ordet ibland fastän de inte hade räckt upp. Han menade att de kunde vad han frågade om men räckte bara inte upp handen. Men det fanns också en skara med tysta flickor i klassen. De gav han inte ordet till. Hade jag frågat honom om det så hade han kanske svarat att de också kunde. Men han gav de inte chansen under den lektionen.

Både pojkar och flickor riskeras att komma i skymundan om de är tysta och tillbakadragna i klassrummet. Men det är viktigt vad tystnaden kombineras med. Om eleven presterar bra i andra sammanhang, till exempel på prov, så lägger läraren lättare märke till dem.³⁹

³⁸ Öhrn, 1990 s. 14-15 samt lärarnas tidning nr. 20 s. 11

³⁹ Öhrn, 1990 s. 156

När jag frågar mina intervjupersoner vad de tycker läraren ska göra för att få alla till att yttra sig, har de olika förslag. Lars menar att mer tid med smågrupper, gärna med ofrivillig uppdelning så försvinner grupperingarna och alla får tilldelat sig en grupp. Det blir inte så att, vid frivilliga gruppindelningar, någon blir utanför och får hoppa in i någon annans grupp. Lars tycker också det är bra med tankeböckerna som de har på religionskunskapen. De används bland annat till att eleven kan skriva kommentarer och liknande för dem som inte kan, vill eller vågar yttra sig på lektionen. Alla tycker att dessa böcker är bra, inte bara för att de tysta eleverna utan även för de som inte yttrar sig just under denna lektion av en eller annan orsak. Linas förslag är att läraren kan ge frågan till någon även om de inte har räckt upp. Ofta, menar hon, vet läraren om att eleven kan eller inte. Hon menar att det kan vara ganska skönt att få frågan utan att ha räckt upp. Mats håller inte med om att läraren ska ge frågan utan att eleven har räckt upp. Det är det sämsta läraren kan göra, menar Mats. På grund av att då är man helt oförberedd och blir jättenervös, vilket bara förvärrar saken. Men han har inget förslag till vad läraren ska göra. Maria tycker läraren ska vara mer uppmärksam.

Min kompis, hon satt där i en hel lektion och väntade. Satt och räckte upp. Och hon (läraren) tog hela tiden samma personer. Hon hade inte sett henne. Du, jag var tvungen att (säga); kan du vara snäll, hallå, hon har suttit hela lektionen och räckte upp handen (Maria).

Här är ett exempel på hur någon som inte brukar prata under lektionen upplever det, när några få elever dominerar. Kanske är det heller inte någon slump att de är tjejer.

4. ANDRA FÖRKLARINGAR

Varför vissa är väldigt aktiva och interagerar med läraren och andra sitter tysta kanske kan ha andra förklaringar än klass och kön. Svedberg har skrivit en bok om gruppsykologi där han tar upp och diskuterar kring grupper, organisationer och ledarskap. I avsnittet om grupper menar han att i sociala sammanhang där grupper bildas, tenderar standardroller att bildas. Rollerna utgör en slags trygghet och visar på välbekanta samspelelmönster. Det är sällan alla i en grupp är tysta eller väldigt talföra eller lustigkurrar. Om en grupp människor som är väldigt talföra skulle sammanföras så skulle säkert några anamma nya roller som tysta eller liknande. Andra standarroller kan vara den ambitiösa, offret, buffeln, clownen, monopol-på-uppmärksamheten osv.⁴⁰ Vid min observation så kunde roller som nämns ovan, anas. Det fanns någon som var en korsning mellan clownen och monopol-på-uppmärksamheten och jag kunde urskilja den ambitiöse. Sådana roller finns nog i de flesta grupper. Jag kan, mer eller mindre, relatera rollbeskrivningarna till mina klasser jag hade under min lärarpraktik. Även när jag tänker tillbaks till när jag själv gick i skolan och min egen klass, så är rollerna ganska välbekanta.

Gruppstorleken har också betydelse för individens handlande. En stor grupp kan upplevas som anonym och opersonlig och varje individ måste komma fram till hur han/hon ska förhålla sig till gruppen. Vissa blir passiva och tystnar medan vissa blir aktiva och tar stor plats.

Talfördelningen blir också ojämnare med ökande gruppstorlek. Om en person har svårt för att yttra sig inför en stor grupp eller inte riktigt kommer in i början av gruppbildandet, kan det bli svårare och svårare att ta steget och yttra sig, ju längre tiden går. Men kanske kan också den stora gruppen upplevas som behaglig. Det kan vara skönt att sitta med sina egna funderingar och göra sig hörd när andan faller på.⁴¹

Att någon elev är passiv eller aktiv kan vid första anblicken inte tolkas och förklaras utifrån att individen vill påverka sin utbildning eller inte. Dessa två beteenden kan istället vara en form av motstånd. Eleven befinner sig i en form av underordnad position. Ofta handlar det om att, i skolan, lära sig passa tider, göra saker man inte är intresserad av, underkasta sig makt osv.

Dessa två motståndsbeteenden är ofta könsspecificerade. Eftersom pojkarna får eller tar stor plats så kan deras motstånd bestå av ett öppet normbrytande.

⁴⁰ Svedberg, 2000 s. 103-105

⁴¹ ibid s. 95-97

De kanske uppvisar ett störigt, beteende. Flickorna är kanske mer tillbakadragna och gör motstånd i form av frånvaro eller minimalt deltagande på lektionerna.⁴²

5. BETYG

Ett av betygets funktioner är att fungera som urvalsinstrument till högre utbildning. Många elever känner nog att ett bra betyg är lika med att i större utsträckning kunna välja utbildningsinriktning. Under min praktik som lärarkandidat fick jag höra att antalet elever som läser naturvetenskapliga ämnen men även språk, minskar. Istället ökar trycket på ämnen, ofta lokala kurser, som anses lättare att få bra betyg i. Det verkar som om eleverna sätter högre värde på bra betyg än på förberedelser för fortsatta studier. Vad får detta för konsekvenser för eleverna? En risk är att eleverna jagar höga betyg till den grad att de anpassar sig efter skolans och lärarens krav på vad som ska värderas för ett bra betyg? Men även om eleven inte jagar det högsta betyget så finns det regler och normer som styr vilket betyg eleven får. Detta har vi berört i diskussionerna kring klassbegreppet, olika former av kapital, och könsbegreppet.

Hur ligger mina intervjupersoner till betygsmässigt? Lars har 3-4 VG och resten MVG av 15-20 betyg. Lina har 6-7 VG och resten MVG. Hon funderar på att under sommaren läsa upp 3 ämnen från VG till MVG. Betygen omvandlas till poäng vid ansökning till universiteten. Lina säger att gränsen går vid 17,5 poäng, där de roliga programmen finns. När jag frågar vad som krävs för att få bra betyg så svarar både Lars och Lina att resultaten på proven är viktiga. Men att interagera med läraren är också väldigt viktigt. Dels för att de menar att det står med i betygskriterierna och dels för att de hävdar att deras skola lägger stor vikt vid att kunna argumentera och diskutera. Mats är av en annan uppfattning. Han har ungefär lika många VG som MVG och menar att det ända som räknas är vilket resultat man har på provet.

För att få bra betyg? Om jag ska vara ärlig, helt ärlig så har jag upptäckt att det räcker med att plugga till proven. För dom som ofta har höga betyg säger inte jättemycket under lektionerna och sånt (Mats).

Han berättar att han under någon kurs var lat. Men det var bara för honom att ”råplugga” inför proven och han fick bra betyg. Maria menar också att det viktigaste för att få bra betyg är att

⁴² Öhrn, 1990 s. 18, 20

prestera bra på proven. Det är även viktigt att ha så lite frånvaro så möjligt. Hon har G i de flesta ämnena men verkar inte reflektera över det när hon lite senare säger att det är mycket svårt att koma in på konstutbildningen. I det ämnet hon inte har godkänt i menar hon att läraren är dålig. Hon kan inte förklara riktigt varför men säger att de inte kommer överens. Varför kommer de inte överens? Det kan bero på att Maria struntat i ämnet och läraren reagerar på detta. Det kan Maria uppleva som jobbigt. Men det kan också bero på att Maria och läraren innehar olika sorters kapital. Bourdieu menar att när individer som kommer från olika klasser med olika former av kapital i bagaget, finns det inte så stora möjligheter att de fysiskt träffas. Skolan är dock en sådan plats där individer från olika sociala bakgrunder träffas. Vidare menar han att om de skulle träffas så skulle de knappt begripa varandra och än mindre trivas tillsammans.⁴³

Jag tänker inte fördjupa mig i betygssituationen eftersom det inte är huvudsyftet med min studie. Men jag vill ändå beröra betygssituationen. Om det är så att elevers kön och sociala bakgrund spelar en stor roll när det betyg, skulle då köns- och klassaspekten försvinna om betygen försvann? Största delen av grundskolan är idag betygsfri men vid brytpunkten till ny utbildning, inför gymnasiet och inför universitet och liknande, så finns betygen som ett urvalsinstrument. Det finns inte tillräckligt med platser i alla kurser eller program för alla som vill läsa vidare. Det finns då två lösningar. Den ena lösningen är att det bereds platser till alla som vill läsa vidare. Betygen skulle försvinna som urvalsinstrument och alla som ville fick läsa vad de var intresserade av, på gymnasiet och vidare på universitetet. Men är denna lösning realistisk? Vad skulle resultatet bli om det var elevernas intresse som fick styra istället för begränsningar i form av betyg? Hur skulle gymnasieskolan och universitetet vara utformad för att klara en sådan belastning?

Ett kommande lagförslag från gymnasiekommittén innebär bland annat att det ska finnas en platsgaranti för alla på gymnasiet. Det innebär att alla elever, oavsett betyg, ska kunna läsa det program man är intresserad av. Det ska också finnas en möjlighet för elever att överklaga om de nekas inträde. Idag finns ambitionen att alla ska få gå på det program de vill men målet har inte uppnåtts, endast 83 % kommer in på sitt förstahandsval. En medlem av kommittén menar att övergången från grundskola till gymnasiet inte ska vara hård utan mjuk. Vidare menar hon att det är viktigt för elevernas motivation att få läsa vad de är intresserade av.

Elevorganisationen menar också att detta är ett bra förslag eftersom det lär minska stressen

⁴³ Bourdieu: *Praktiskt förnuft*, 1999 s.21

och betygshetsen i skolan. På så sätt kanske eleverna stimuleras att lära för livet istället för ett bra betyg för att komma in på gymnasiet menar Mattias Schain, före detta ordförande i elevorganisationen. Det kan dock bli problem för kommunerna om förslaget går igenom eftersom en del utbildningar är dyra och skulle många välja en sådan krävs det ekonomiska resurser.⁴⁴

Säg att en sådan lösning inte skulle vara genomförbar och någon form av urval måste ske. Hur ska detta urval se ut? Skulle en form av inträdesprov vara lösningen? Inträdesprovet avskaffade någon gång på 40-talet då det ansågs att några timmars prestation på ett prov inte var en säker bedömning. Om urvalet inte ska ske via prov eller betyg, vilka andra former finns det?⁴⁵

Kanske kan portfolio metodiken vara en lösning. Den visar på ett sätt att dokumentera och synliggöra olika typer av kunskap. Portfolio kan översättas med ”portfölj” som är en samling arbeten eller liknande som har samlats på ett ställe, i till exempel en portfölj. Där kan eleven lägga ner vad han/hon anser vara viktigt eller arbeten som eleven är mest nöjd med. Eleven kan också tillsammans med en lärare diskutera vad som ska ligga i portföljen. Det blir en möjlighet för eleven att reflektera, granska och värdera sitt arbete.⁴⁶ Men istället för att portföljen ska ligga som underlag för betygssättning så skulle den kunna användas som en sorts rapportering av elevens kunnande. Det är den som ligger till grund för vidare studier. På så vis friställs läraren från det dubbla ställningarna som examinator och mentor. Läraren kan då helt ägna sig åt elevens kunskapsbyggande. Då kanske betygshetsen försvinner med behovet av att hela tiden visa för läraren, genom olika sätt och i förhållande till andra elever, att personen har en viss kunskap och förtjänar ett visst betyg. Men metoden visar också på frågetecken. Ska till exempel portföljen innehålla samma arbetsmoment eller ska det vara fritt att ta med vad man tycker? Hur ska intagningen ske? Ska varje elevs portfölj granskas, bedömas och jämföras med andra elevers, kan det bli en väldigt stor arbetsbörda för de som ska göra urvalet. Men framför allt, tonar metoden ner betydelsen av kön och social bakgrund?

⁴⁴ Artikel: Platsgaranti för alla på gymnasiet www.svd.se 2002-12-11

⁴⁵ Andersson, 1999 s. 128-129

6. SAMMANFATTANDE SLUTDISKUSSION

Min undersökning är en liten fallstudie av en klass och några elever, så några större slutsatser kan inte göras. Men några tendenser kan ändå skönjas. Vid jämförelser med andra, större undersökningar kan likheter men även skillnader spåras.

Vid mina observationer kunde ganska snabbt grupperingar av elever som interagerade med läraren urskiljas. Men även de som var allmänt aktiva, elever som verkade hänga med bra i undervisningen men deltog inte i interaktionen, elever som var närvarande mest kroppsligen osv. Jag valde utifrån observationen ut fyra elever för intervju. Det visade sig att de två eleverna som interagerade med läraren kom från en medelklassbakgrund med studievana. De kapital de hade med sig hemifrån verkade stämma överens med de kapital läraren hade eller bedömde var nödvändiga för att nå framgång i skolan. Det gjorde att de vågade och kunde utöva aktivt inflytande över undervisningen. De två andra eleverna interagerade inte så mycket med läraren även om de kunde svaret eller hade åsikter om det. Det kan bero på att deras kapital inte stämmer överens med kapitalet skolan belönar, och på så vis vågar eller kan de inte interagera med läraren.

Vid observationen var det pojkarna som stod för den största kontakten med läraren och tog det största utrymmet. Det kan bero på hur könsidentiteten skapas. Genom uppfostran hemma och genom samhällsstrukturen så tillskrivs könen olika egenskaper. Det är männen, generellt, som till exempel ska vara aktiva, framåt och förknippas med offentligheten och ledarskap. Kvinnor tillskrivas då de motsatta egenskaperna. I och med att detta är strukturellt betingat, kan det vara svårt för individen att bryta sig loss från detta. Men även svårt för skolan att ta tag i strukturen och problematisera denna. Kanske är den svår att upptäcka om man inte specifikt letar efter den. Istället kanske förhållandet verkar vara relativt jämlikt mellan könen. Både från mina intervjuer samt exempel från studier i litteraturen, menade flickorna att det inte bara var pojkarna som var aktiva under lektionerna. Men min observation och andra studier visade motsatsen. Det var en relativt stor dominans från pojkarnas sida.

Slutsatsen kan dras att det är pojkar från medelklassbakgrund som interagerar mest med läraren. Vad får detta för konsekvenser i förlängningen? Är det de som får de högsta betygen? Bilden av vilka elever som lyckas bäst i skolan är ganska tydlig i litteraturen. Det är pojkar från medelklassbakgrund som lyckats bäst, dvs har det bästa betyget. Det stämmer i och för

⁴⁶ ibid s. 122-126

sig med mitt material, Lars har de högsta betygen. Men det är bara marginellt bättre än Linas betyg. Som i sin tur är bara lite bättre än Mats betyg. Kön verkar alltså inte vara en stor utslagsfaktor när det gäller vem som får bra betyg. Undersökningar visar att även om det är pojkarna som är mest synliga under lektionerna så innebär inte det att de får de bästa betygen. Social bakgrund, eller klass, verkar vara en säkrare faktor till sambandet mellan interagerande med läraren och i slutändan bättre betyg. Många undersökningar har visat att det är medelklassbarnen som får de bästa betygen. Men min undersökning gällde hur interagerandet med läraren påverkas av kön eller klass och vad det resulterade i betygsmässigt. De som i min studie interagerade med läraren hade medelklassbakgrund och bra betyg. Men de som inte interagerade hade inte dåliga betyg men gick kanske miste om det sista betygssteget. Lars och Linas betyg bestod mest av MVG betyg. Mats, som inte interagerade mycket, hade också några MVG men inte så många som Lars och Lina. Det kan tolkas som att Lars och Lina fick MVG för att de just interagerade med läraren. Men Mats hade också flera MVG så den slutsatsen kan inte med säkerhet dras. Kanske skiljer det sig mellan lärare hur interagerandet bedöms. För några lärare så räcker det kanske med att ha bra resultat på proven och närvaro på lektionerna för att få det högsta betyget. Andra lärare kräver kanske en interaktion, att eleven även visar verbal förmåga, för att ge det högsta betyget. Det pekar på att kön och klass har betydelse för interaktionen med läraren men inte nödvändigtvis för bra betyg.

7. REFERENSER

Intervjuer

Fyra intervjuer med elever i gymnasieskolan, årskurs 3.

Internet

Svenska Dagbladet. Artikelrubrik: *Platsgaranti för alla på gymnasiet.*

http://www.svd.se/dynamiskt/Inrikes/did_3741761.asp 2002-12-11

Styrdokument i samhällskunskap i gymnasieskolan. 2002-04-26

http://www3.skolverket.se/ki/SV/0102/sf/21/amne/_SH.html

http://www3.skolverket.se/ki/SV/0102/sf/21/kurs/_SH1201.html

Litteratur

Andersson, H (1999): *Varför betyg? Historiskt och aktuellt om betyg.* Lund: Studentlitteratur

Aspelin, J (1999): *Klassrummets mikrovärld.* Stockholm: Brutus Östlings bokförlag

Bourdieu, P (1999): *Den manliga dominansen.* Göteborg: Daidalos

Bourdieu, P (1999): *Praktiskt förnuft. Bidrag till handlingsteori.* Göteborg: Daidalos

Carle, J, s.371-413 I Månson, P (red) (1998): *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar och teoretiker.* Stockholm: Rabén Prisma

Erikson, R, s. 11-29 I Åberg, R (red) (1992): *Social bakgrund, utbildning, livschanser.* Stockholm: Carlssons förlag

Frykman, J (1998): *Ljusnande framtid. Skola, social mobilitet och kulturell identitet.* Falun: AiT Scandbook

Grenfell, M & James, D (1998): *Bourdieu and education. Acts of practical theory.* London: Falmer press

Holme, I-D & Solvang, B-K (1997): *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa Metoder.* Lund: Studentlitteratur

Skeggs, B (1999): *Att bli respektabel.* Göteborg: Daidalos

Svedberg, L (2000): *Gruppsykologi. Om grupper, organisationer och ledarskap.* Lund: Studentlitteratur

Wernersson, I (1989): *Olika kön- samma skola? En kunskapsöversikt om hur elevernas Könstillhörighet påverkar deras skolsituation.* Skolöverstyrelsen

Wernersson, I s. 89-109 I Åberg, R (red) (1992): *Social bakgrund, utbildning, livschanser.*

Stockholm: Carlssons förlag

Åberg, R s. 1-10 I Åberg, R (red) (1992): *Social bakgrund, Utbildning, Livschanser.*

Stockholm: Carlssons bokförlag

Öhrn, E (1990): *Könsmönster i klassrummet. En observations- och intervjustudie av högstadieelevers lärarkontakter.* Göteborg: Vasastadens bokbinderi AB

Tidningar

Lärarnas tidning nr 20 2002

Övrigt

Utbildningsdepartementet: 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf -94.